

UZASADNIENIE

Na podstawie art. 15 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego Małgorzata Omilanowska wystąpiła do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego z wnioskiem uprzednio zaopiniowanym pozytywnie przez Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uznanie za pomnik historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego”. Wniosek złożyła Prezydent Miasta Łodzi - Hanna Zdanowska.

Łódź, będąca największym w kraju i jednym z największych w Europie dziewiętnastowiecznych ośrodków przemysłu włókienniczego, odznacza się dużymi wartościami historycznymi, artystycznymi i naukowymi. Ukształtowane w ciągu zaledwie stu lat (od 1821 r. do wybuchu II wojny światowej) założenie wyróżnia przenikanie się obiektów poprzemysłowych ze zwartą zabudową mieszkaniową i rezydencjonalną. Unikatowy pod tym względem układ urbanistyczny ulicy Piotrkowskiej charakteryzują długie działki-studnie z reprezentacyjną zabudową od ulicy, ujęte po bokach oficynami, pośród których usytuowane są liczne fabryki. Przy ul. Piotrkowskiej znajduje się ponadto największy zachowany w Polsce kompleks mieszczańskiej zabudowy wielkomiejskiej.

Charakterystycznym komponentem przestrzeni miasta są zespoły fabryczno-rezydencjonalne oraz fabryczno-rezydencjonalno-mieszkalne trzech największych łódzkich fabrykantów – Ludwika Geyera, Karola Wilhelma Scheiblera i Izraela Kalmanowicza Poznańskiego. Szczególną wartość posiada należące do Scheiblera założenie określane mianem Księżego Młyna - niezależny od miasta zespół, będący jednym z najwybitniejszych w Europie przykładów działalności paternalistycznej przemysłowców. Na uwagę zasługuje przeznaczone dla robotników osiedle mieszkaniowe, którego główną oś tworzyła szeroka wewnętrzna aleja wychodząca wprost na bramę główną fabryki, a także monumentalna przędzalnia (1873 r.) o długości ponad 200 m, która w chwili powstania była jednym z największych i najnowocześniejszych budynków tego typu na kontynencie¹. W mieście licznie zachowały się również inne, zróżnicowane i wartościowe pod względem artystycznym przykłady architektury industrialnej.

¹ Bartosz M. Walczak, *Wpływ rozwiązań europejskich na budownictwo przemysłowe w Łodzi w świetle najnowszych badań*, „Kwartalnik architektury i urbanistyki”, t. LIV, z. 2/2009, s. 73.

W architekturze Łodzi, reprezentującej wszystkie nurty stylowe XIX i pocz. XX w. (od późnego klasycyzmu, poprzez historyzm, po secesję i wczesny modernizm), widoczne są wpływy głównych ośrodków artystycznych Europy Środkowej, m.in. Berlina, Petersburga i Wiednia, a także Warszawy. Tak różnorodna architektura, w połączeniu ze świątyniami i nekropoliami różnych wyznań, obrazuje wielokulturowość kształtującego miasto społeczeństwa, które tworzyli Polacy, Niemcy, Żydzi i Rosjanie - katolicy, protestanci, izraelici i prawosławni.

Istotnym walorem założenia jest jego autentyzm - w dużym stopniu zachowały się elementy rozplanowania z doby Królestwa Polskiego, m.in. układ komunikacyjny i podziały parcelacyjne, a w budynkach – liczne wystroje elewacji oraz wnętrza o dużych wartościach artystycznych. Szczególna jest również rola Łodzi w procesie rewitalizacji dziedzictwa przemysłowego, gdyż wchodząca w skład zespołu fabryczno-rezydencjonalnego Ludwika Geyera tzw. „Biała Fabryka” jest jednym z najwcześniejszych na świecie przykładów adaptacji tego rodzaju budynku (od lat 50. XX w. pełni funkcję muzealną).

Pomnik historii „Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego” obejmuje najważniejsze komponenty ośrodka miejskiego, tj. układy urbanistyczne pl. Wolności, ul. Stanisława Moniuszki i ul. Piotrkowskiej wraz z zespołem fabryczno-rezydencjonalnym Ludwika Geyera, najważniejsze i najlepiej zachowane części zespołu fabryczno-rezydencjonalno-mieszkalnego Karola Wilhelma Scheiblera oraz zespołu fabryczno-rezydencjonalnego Izraela Kalmanowicza Poznańskiego, Stary Cmentarz (chrześcijański, z częścią katolicką, ewangelicką i prawosławną) oraz Nowy Cmentarz Żydowski. Zabytki te są dla Łodzi reprezentatywne – świadczą o wielokulturowości, podkreślają przemysłowy charakter, a także wiodącą rolę właścicieli fabryk jako mecenasów sztuki.

Obszar pomnika historii został wpisany do rejestru zabytków następującymi decyzjami Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora zabytków:

1. *Plac Wolności wraz z arteriami wypadowymi*: nr rej. K.K.I-1/1/51 z dnia 3.01.1951, Kl.III-4/25-64/ZS-2/25 z dnia 3.04.1964 oraz A/25 z dnia 20.01.1971.
2. *Założenie i zabudowa ul. Moniuszki*: nr rej. A/49 z dnia 20.01.1971.
3. *Układ urbanistyczny ulicy Piotrkowskiej /zabudowa ul. Piotrkowskiej na odcinku od pl. Wolności do ul. Główniej i Mickiewicza/*: nr rej. A/48 z dnia 20.01.1971.

4. *Historyczny układ urbanistyczny ulicy Piotrkowskiej na odcinku od al. Piłsudskiego / al. Mickiewicza do ul. Pabianickiej*: nr rej. A/98 z dnia 15.06.2012 i 27.03.2013.
5. *Dawny pałac Scheiblerów*: nr rej. 963-VII-51 z dnia 3.10.1957, Kl.III-4/15-64/ZS-1/15 z dnia 9.03.1964 oraz A/15 z dnia 20.01.1971.
6. *Park Źródlika*: nr rej. A/303 z dnia 06.12.1984.
7. *Zespół budynków fabrycznych, dawniej fabryka Karola Scheiblera tzw. „Centrala”*: nr rej. A/323/1-5 z dnia 06.09.1991 oraz A/330/1-2 z dnia 11.12.1992.
8. *Zespół budownictwa przemysłowego, dawny Scheiblera - Grohmana*: nr rej. A/44 z dnia 20.01.1971.
9. *Zespół fabryczno-rezydencjonalny „Księży Młyn”*: nr rej. A/361 z dnia 14.12.1995.
10. *Budynek fabryczny /tylny/ dawnej przędzalni Zakładów Włókienniczych Karola Scheiblera – oddział „Księży Młyn”*: nr rej. A/334 z dnia 05.04.1993.
11. *Zespół domów robotniczych K. W. Scheiblera*: nr rej. A/94 z dnia 22.07.2010, A/124 z dnia 4.04.2012 oraz A/127 z dnia 5.07.2012.
12. *Dawny pałac Poznańskich oraz otoczenie zespołu*: nr rej. A/16 z dnia 20.01.1971 i 11.08.2004.
13. *Zespół budownictwa przemysłowego, dawny I. K. Poznańskiego*: nr rej. A/45 z dnia 20.01.1971.
14. *Zespół budynków przemysłowych o funkcji pomocniczej, dawny kantor i stołówkę dla robotników w dawnych Zakładach I.K. Poznańskiego*: nr rej. A/338/1-6 z dnia 28.09.1993.
15. *Układ przestrzenny cmentarza ewangelicko-augsburskiego św. Mateusza w Łodzi*: nr rej. 273 z dnia 16.09.1980.
16. *Układ przestrzenny cmentarza rzymskokatolickiego w Łodzi*: nr rej. 274 z dnia 16.09.1980.
17. *Układ przestrzenny cmentarza prawosławnego w Łodzi*: nr rej. 275 z dnia 16.09.1980.
18. *Układ przestrzenny cmentarza wyznania mojżeszowego w Łodzi*: nr rej. 276 z dnia 17.09.1980.

Ponadto w granicach pomnika historii znajduje się szereg innych budynków indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków.